

מאה ברכות

[א]

מקור החיוב

ויהי מאת ככר הכסף לצקת את אדני הקדש ואת אדני הפרכת, מאת אדנים למאת הככר ככר לאדן. (שמות לח, כז) וכ' בספר בעל הטורים וז"ל מאת האדנים, כנגד מיוסדים על אדני פז (שה"ש ה, טו), וכנגדם תקנו מאה ברכות בכל יום.

מה ה' אלוקיך שואל מעמך

הגמ' במס' מנחות (מג, ב) מביא דרשא אחרת, והכי איתא התם, תניא היה רבי מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום שנאמר (דברים י) ועתה ישראל מה ה' אלקיך שואל מעמך, פרש"י בד"ה מה ה' אלהיך - קרי ביה מאה.

ועי' בתוס' (שם) שמביא עוד כמה פירושים, ר"ת פי' דהוי מלא (המלה שואל) ויש מאה אותיות בפסוק, וי"מ ד"מה" עולה בא"ת ב"ש מאה (י' במקום מ' וצ' במקום ה'), וי"מ כדי להשלים מאה באותיותיה, (כמו לר"ת) וכי קרית מאה הרי כולן (היינו שאפילו אם המלה שאל הוי חסר, יש לנו מאה בזה שקורין מאה במקום מה).

עוד מקור מציינו במדרש רבה (קרח פרשה יח) על הפסוק נאום דוד בן ישי ונאום הגבר הוקם על, "על" כנגד מאה ברכות, משום שבכל יום היו מתים מישראל מאה אנשים, בא דוד ותקן להם מאה ברכות, כיון שתקנם נתעצרה המגפה. וכן הביא הטור (או"ח סי' מו) בשם רב נטרנאי גאון.

ועל פי קבלה יש מקור בזה הקדוש (זוהר חדש - תיקונים כרך ב דף פג עמוד א) וז"ל אבל בזמן שצריך הקדוש ברוך הוא להצדיק צדיק ולעשות עמו צדקה, שהוא מלכות עם התחתונים נכללים בו כל הספירות, ונקראים צדיקים על שמו וה' נקרא על שמו צדיק, שנאמר צדיק ה' בכל דרכיו. ומרחם על בריותיו בצדקה, ואין צדקה אלא תפלה שהיא צ' - תשעים אמנים, ד' - ד' קדושות בכל יום, ק' - מאה ברכות, ה' - חמשה חומשי תורה, וזהו צדקה תרומם גוי, (משלי יד) ועליו נאמר לאברהם ויחשבה לו צדקה. וכשהוא רוצה להגין בה נאמר בה (ישעיה נט) וילבש צדקה כשריון. הרי לנו לפי הזוה"ק שאמירת ברכות גורם שהקב"ה ירחם עלינו, כמו בחמשה חומשי תורה וד' קדושות.

במקום קרבנות

עוד מקור מצאנו בסידור התפילה לרוקח (מאה ברכות עמוד א) וז"ל שלפי שחטאנו לפניו חרב בית המקדש ואין מזבח וקרבן, וחפץ בשלום עמנו, ציוונו לומר לפניו מאה ברכות, כמו שהבטיח לאברהם אבינו שנאמר, במה אדע כי אירשנה, אמר אברהם אבינו לפני הקדוש ברוך הוא רבוננו של עולם תודעני באי זו זכות בני מתקיימים בעולם, אמר לו קחה לי עגלה משולשת, ויהו מקריבים לפני קרבן, אמר אברהם, תינח בזמן שבית המקדש קיים, בזמן חרבנו מה תהא עליהם, אמר לו, יהו אומרים לפני ק' ברכות בכל יום, ומעלה אני עליהם כאילו הקריבו לפני כל הקרבנות, לכך תיקנו ק' ברכות, כנגד ק' פסוקים שיש במקרא שבהם כל הקרבנות.

מעלת אמירת מאה ברכות

כתב בספר סדר היום (חיוב מאה ברכות בכל יום) וז"ל כי ענין סוד מאה ברכות הוא ענין נשגב עד מאד וגורא, כי לא על חנם אז"ל מה ה' אלקיך שואל מעמך, אל תקרי מה אלא מאה, וכיון שהש"י אינו שואל מעמנו כ"א הדבר הזה בלבד דבר גדול הוא. עי"ש שמסביר כי הענין הוא כי כל העולמות אינן מתקיימים כי אם מצד הפעולות הטובות הנעשות למטה, כי צדיק יסוד עולם, ואם אין צדיק אין עולם מתקיים, ומברכתו יבורכו כל צבא השמים מרום רקיעא עד תהומא. וא"כ כשהאדם השפל משגיח עליו ומתבונן בברכותיו לומר אותם כראוי, הבל אותם הברכות עולה ובוקע כל האוירים עד שמגיע לפני כסא כבודו, והקב"ה כביכול מתעטר בו ושמה שמחה גדולה באותו שבת העולה מאת אדם נגזר מאדמה, כי מחומר קורץ, ומתעלה בו ומכין לו מחיה ומזון ונותן טרף לביתו פותח את ידיו ומשביע לכל חי רצון, אבל פחות מק' אין הדבר נגמר כאשר ידוע ליודעי חן.

רמזים לחיוב מאה ברכות

יש עוד כמה רמזים לחיוב מאה ברכות שאנו מוצאים בראשונים, השבלי הלקט (ענין תפילה סימן א) כתב שיש למדין אותו מזה הפסוק, הנה כי כן יבורך גבר ירא ה', כ"י כ"ן בגמטריא מאה הוי. ועי' ספר המנהגים (טירנא) בהקדמה להגהות המנהגים, ענין אחר שנאמר (במדבר כה, יב) לכן אמור הנני נותן לו את בריתי שלום, לכ"ן גימטריא מאה.

דאורייתא או דרבנן

הרמב"ם בהקדמתו לספר המצוות (שורש א) מאריך לבאר שמצוות שאינם אלא מדרבנן אין ראוי למנותן בכלל מנין המצוות. ומסביר הרמב"ם כי זה הענין לא היה ראוי לעורר עליו לבארו, כי אחר שהיה לשון התלמוד שש מאות ושלוש עשרה מצוות נאמרו לו למשה בסיני, איך נאמר בדבר שהוא מדרבנן שהוא מכלל המנין. אבל העירונו עליו מפני שטעו בו רבים (הבה"ג) ומנו נר חנוכה ומקרא מגלה בכלל מצוות עשה וכן **מאה ברכות בכל יום** ונחום אבליים ובקור חולים וקבורת מתים והלבשת ערומים וחשוב תקופות ושמונה עשר יום לגמור בהן את ההלל.

דעת הרמב"ם שחיוב מאה ברכות בכל יום אינו אלא מדרבנן, אבל עדיין יש להסתפק בדעת הבה"ג האם מנאם למצוה, משום שהוא באמת מונה מצוות שאינם אלא מדרבנן, או דילמא משום שסובר שיש כאן מצוה דאורייתא.

תקנת משה - אנשי כנה"ג

ועי' בספר המנהיג (דיני תפילה עמוד כז) וז"ל ודבר זה מסורת בידינו מאבותינו למשה בסיני שיש עלינו לברך מאה ברכות בכל יום, מן התורה, ומן הנביאים ומן הכתובים. מן התורה מניין, דתניא במנחות פ' התכלת, ר' מאיר אומר חייב אדם לברך מאה ברכות. ומסיים שם שנראין הדברים, שאחר שיסדן משה רבינו ע"ה, שכחום וחזר דוד ויסדם לפי שהיו מתים ק' בכל יום. ויתכן שזה גם דעת הבה"ג, ולכן מנה אותו במנין המצוות.

אלא שבספר שו"ת עטרת פז העיר, שאיך יתכן לומר שחיוב מאה ברכות הן מן התורה, הרי חוץ מברכת התורה וברכת המזון, כל הברכות אינם אלא מדרבנן, א"כ איך יתכן שהתורה חייב אותנו לברך מאה ברכות בכל יום. ובאמת מלשון ספר המנהיג "שיסדן משה רבינו ע"ה", יותר מדויק שמשא רבינו הוא זה שתיקן לומר מאה ברכות, ולא שהוא חיוב דאורייתא, אבל ממש"כ מן התורה ומן הנביאים וכו' משמע שאכן יש חיוב מה"ת.

ועי' בספר יראים (סימן רנה) שמנה מצוות מאה ברכות, וכתב שאנשי כנסת הגדולה הם שקבעוה, היינו שהולך בשיטת הבה"ג שמונה מצוות דרבנן במנין המצוות.

שכר המקיימו

כתב בספר צרור המור (לאחד מקדמונינו מגרושי ספרד, פרשת עקב) שהמשלים ק' ברכות בכל יום, **חשוב עליו כאלו מקיים ליראה את ה' וללכת בכל דרכיו ולאהבה אותו ולעבוד את ה' ולשמור מצותיו**, והוא עובד מאהבה ומיראה ועובד את השם והולך בדרכיו ושומר מצותיו, **בענין שבזה מקיים כל התורה כולה**. ולפי שזה אינו טורח גדול לאדם בהשלמת ק' ברכות. אמר מה ה' אלקיך שואל מעמך.

עוד מצאנו שע"י אמירת מאה ברכות בכל יום ניצל מכל דבר רעה. שעל הפסוק (דברים ו, ז) ושננתם לבניך ודברתם בשבתך בביתך ובלכתך בדרך ובשכבך ובקומך, כתב בעל הטורים שיש תגין על הק', לומר כשיעמוד בבוקר יתפלל ק' ברכות (מנחות מג, ב) **וינצל מצ"ח קללות ועוד שתיים, גם כל חלי וכל מכה** (להלן כה, סא).

וראיתי סיפור (הובא בס' מצות המאה ברכות כהלכתה) שפעם בא חולה מסוכן לפני הגרשז"א זצ"ל, שאלתו בפיו במה יכול להתחזק כדי לעורר רחמי שמים עליו, ואמר לו הגאון הנ"ל שאע"פ שאינו אומר את זה לאחרים אבל לו הוא יגיד, שאילו בדידה, היה מתחזק באמירת מאה ברכות **לאמרם בכוונה**, שמילת ברוך יהיה כמו שצריך, ומילת אתה כמו שצריך וכו'.

[ב]

מי חייב

חיוב נשים במאה ברכות

יש להסתפק האם נשים חייבות במאה ברכות בכל יום. והנה כידועה נשים פטורות ממצות עשה שהזמן גרמא, ויש לדון האם מאה ברכות בכל יום מקרי מצוה שזמן גרמא או לא. דלכאורה יש לומר שאע"פ שיש חיוב נפרד בכל יום ויום, אבל היות וליכא זמן שאין בו מן המצוה אולי לא מקרי זמן גרמא.

חיוב תפילין בכל יום

והנה מבואר במס' קידושין (לג, א) שתפילין הוי מצות עשה שהזמן גרמא, והטעם הוא או משום דלילה לאו זמן תפילין, או משום דשבת לאו זמן תפילין, וידועים הם הויכוח בין הפרמ"ג והגרי"ז האם יש חיוב להניח תפילין לפחות פעם אחת ביום, הביה"ל (ריש סי' לז) הביא שהפרמ"ג מסופק האם מן התורה חייב כל היום, או מן התורה די ברגע אחד שמניח, ומדרבנן כל היום, ובטלוח עכשיו שאין לנו גוף נקי. ומסיק דעיקרן של דברים דאם לא הניח **יום א' כלל לתפילין ביטל מ"ע**, ובהניח רגע עליו קיים המצוה, אבל מצוה מן המובחר מן התורה להיותן עליו כל היום וכו', עיין שם.

אמנם שמעתי שפעם שאלו את הגרי"ז, למה הוא לא מניח תפילין בחול המועד לחוש להשיטות שחייב להניח תפילין בחוה"מ, וענה להם שהזמן שחיסר בחוה"מ ישלים אחרי יו"ט. ביאור הדבר, שנוקט שיש חיוב תפילין כל הזמן, וליכא חיוב מסוים ללבשם לפחות פעם ביום, וא"כ לא משנה אם יניחם בחוה"מ או אחרי יו"ט. א"כ לפי הפרמ"ג למה צריך להגיע לזה שפטור בלילה כדי שיחשב זמן גרמא, תיפוק ליה משום שיש חיוב חדש כל יום, ומשו"ה הוי מצות עשה שהזמן גרמא, אלא ע"כ הואיל וליכא זמן שאינו חייב לא מקרי זמן גרמא כנ"ל.

עוד יש להוכיח מהא דס"ל להרמב"ם שמן התורה יש חיוב להתפלל כל יום, ומה"ט כתבו הפוסקים שנשים חייבות להתפלל לפחות תפילה אחת ביום מן התורה. וקשה הרי יש חיוב חדש כל יום, א"כ הוי מעשהז"ג, אלא ע"כ שהואיל וליכא זמן שאין שם חיוב שפיר מקרי אין הזמן גרמא.

שוב ראיתי שהדברים מפורשים ברש"י (קידושין לד, א) וז"ל, וקסבר לילה לאו זמן תפילין אי נמי שבת ויו"ט לאו זמן תפילין, הילכך **כיון דאיכא שעתא דלא מיחייב בה זמן גרמא הוא**. הרי לן להדיא שזמן גרמא תלוי בזה שיש זמן שאין חיוב כלל.

מצעשהז"ג במצוה דרבנן

ואפילו אם נאמר שאמירת מאה ברכות נחשב כמעשהז"ג, עדיין יש לדון לחייבם. דבפשטות נחלקו רש"י ותוס' האם במצוה דרבנן יש פטור של מעשהז"ג. דהנה איתא בברכות (כ, ב) שאשה חייבת בתפילה, ומבאר הגמ' דרחמי נינהו, מהו דתימא הואיל וכתוב בה (תהלים נ"ה) ערב ובקר וצהרים כמצות עשה שהזמן גרמא דמי קמשמע לן. ופרש"י דתפלה רחמי היא, ומדרבנן היא, ותקנוה אף לנשים ולחנוך קטנים. משמע (וכן מבואר בתוס') שרש"י לא גרס מהו דתימא וכו'.

ועי' בתוס' שיש לו גירסא אחרת בגמ', שהגמ' מק' תפלה פשיטא, ומשני כיון דכתיב ערב ובקר וצהרים אשיחה ואהמה כמצות עשה שהזמן גרמא הוי, קמ"ל דרחמי נינהו. היינו שלפי תוס' אע"פ שאין כאן אלא מצוה דרבנן, בכל זאת אם לאו שהיה ענין של רחמי היו פוטרים את הנשים מטעם מצעשהז"ג. וכתבו בתוס' שרש"י לא גריס ליה שהרי תפלה דרבנן היא ומאי מ"ע שייכי ביה. היינו שהבינו בדעת רש"י שהפטור של מצעשהז"ג אינו אלא במצוה דאורייתא ולא במצוה דרבנן.

ועי"ש שרצו להוכיח ממצות הלל דנשים פטורות, כדאמרינן בסוכה (לה, א) מי שהיה עבד ואשה או קטן מקרינ אותו עונה אחריהן מה שהם אומרים, דאין השומע פטור מקריאתן כיון שהם פטורים, א"כ מוכח שאפילו במצוה דרבנן יש פטור של מצעשהז"ג. א"כ אם נאמר שחיוב מאה ברכות אינו אלא מדרבנן, אז עכ"פ לרש"י היו חייבות אפילו אי נחשב כמעשהז"ג.

נשי לא בעי חיי

ועי' בספר הגיוני הפרשה, שרצה לומר עוד סברא לחייב נשים במאה ברכות, והוא עפ"י הגמ' (קידושין לד, א) שמקשה על הא דאיתא במתני' שנשים חייבות במזוזה, שנקיש מזוזה לתלמוד תורה, (ויהיו פטורים) לא סלקא

דעתך דכתיב (דברים יא) למען ירבו ימיכם, גברי בעי חיי נשי לא בעי חיי (בתמיהה). וה"נ לפי המדרש שדוד תיקן אמירת מאה ברכות כדי להציל ממגיפה, נאמר אטו נשים לא בעי חיי.

פסק של הגרשז"א ובעל שבט הלוי

אבל עי' בשו"ת שבט הלוי (ה, כג) שנשאל האם נשים חייבות בתקנת ק' ברכות, וענה שמפשוט דברי הב"י והפוסקים (ריש סי' מ"ו), דחשבו ק' ברכות של כל אדם, וחשבו בחשבון טלית ותפילין וכה"ג ברכות דלא שייכי בנשים, ולא כתבו נשים מאי איכא למימר, מכלל דפשיטא להו דהתקנה לא שייכי בנשים.

ועי' בספר הליכות שלמה (כג, כה) שגם דעת הגרשז"א זצ"ל היה נוטה לומר שנשים פטורות ממאה ברכות. ועי"ש הטעם כנ"ל שהיות והחשבון כולל מג' תפילות היום וברכת ק"ש, ונשים אינן חייבות בכל אלו מסתבר שלא חייבום חז"ל, אע"פ שהיה אפשר להם להשלים ע"י ברכות הנהנין.

יום אחרי הלילה

יש לדון האם לענין מאה היום הולך אחרי הלילה, ר"ל שהחשבון מתחיל בלילה, או שהלילה הולך אחר היום והחשבון של מאה מתחיל ביום. ויהיה בזה נ"מ אם למשל החסיר תפילת ערבית, אז אם היום הולך אחרי הלילה אז חסר לו מהחשבון של יום הבא, (ואם ישלים התפילה למחרת יושלם לו החסרון), אבל אם הלילה הולך אחרי היום, אז חסר לו מיום שעבר. עוד נ"מ בשבת האם מעריב של מוצאי שבת נכלל במאה ברכות של שבת או של יום ראשון.

בפשוט דעת המשנ"ב (מו, יד) שכתב שבכל יום אנו מברכין עוד יותר ממאה ברכות, כיצד **בלילה כשהולך לישן מברך המפיל**, ובשחר מברך ענט"י ואשר יצר וכו' הרי שהתחיל המנין בלילה. אלא דצ"ע למה לא התחיל בתפילת ערבית. אבל עי' בספר העיתים (סימן קצה) שמונה הברכות שיש בשבת שאין בחול, והם תשע עשרה, ז' דתפלת המוספין, וח' דסעודה שלישית, וד' דהבדלה. וקשה הרי הבדלה מברך אחרי שכבר יצא שבת, ואולי סובר שהיות ובא מחמת שבת נמנה עם המאה ברכות של שבת. שוב ראיתי שהדברים יותר מפורשים בספר העיתים שמה שחסר לו בתפילת מעריב של שבת צריך להשלים בערב שבת, וז"ל הלכך באורחא בערב שבת חסרי להו י"א ברכות מתפלת ערבית, אייתי חזא מקידושא חלופי חזא דבפה"ג מחשבון מאה ברכות, אשתירי עשרה, ומיבעי ליה לאיניש לאשלומי הנהו עשרה בערב שבת, או באורחא דשבת כי היכי דלישלים מאה ברכות דערב שבת.

אבל עי' בספר שבולי הלקט (ענין תפילה סימן א) שכ' וז"ל, נראה שאנו ממלאין הכל, **שהרי אנו מחסרין ערבית שחרית ומנחה ל"ו ברכות מתפילת י"ט שאין מתפילין אלא ז' ברכות בכל תפילה**. וכנגדן אנו ממלאין בשבת י' קורין בתורה, ז' בשחרית וג' במנחה, שהן כ' ברכות אחת לפניה ואחת לאחריה, ט' ברכות למפטיר וז' לתפלת מוסף הרי ל"ד, ועוד ברכת קדוש היום נוספת שאינה בחול כ"א ברכת היין וברכה א' מעין ג' הרי ל"ו. הרי לן שלדבריו בשבת חסר לנו ל"ו ברכות, א"כ מוכח שהיום הולך אחרי הלילה, ולכן בשבת חסר מג' תפילות, י"ב מכל תפילה.

[דרך אגב משמע מדבריו שהעולה לתורה מוציא השומעים ידי"ח בהברכות שמברך, א"כ משמע שחל עליהם חיוב קריאת התורה, והוא מוציאם ידי"ח. ועי' לקמן מה שהבאנו בשם מבי"ט.]

ולפי"ז פסק בספר הליכות שלמה (כג, כג) שאם קיבל עליו שבת מוקדם, והתפלל מעריב וקידש מבעו"י, אז ברכות אלו עולות לחשבון יום ששי ולא של שבת, הואיל ועדיין הוא יום לענין טבילה מטומאה. וכן היכא שסעודה שלישית נמשך עד מוצאי שבת, ובירך ברכה"מ אחרי צאת הכוכבים, עולות לו לחשבון של יום ראשון. וזה שלא כמו שרצינו לומר בדעת ספר העיתים.

אבל יש שרצו לדייק מדברי הרמב"ם שכתב (תפילה ז, יד) שחייב אדם לברך מאה ברכות **בין היום והלילה**, משמע שהחשבון מתחיל ביום והלילה נגרר אחר היום. וכן דעת ספר תורת חיים סופר (סי' מו).

שומע כעונה

כ' הטור (או"ח מו) שלפי סדר הגמרא היה ראוי לברך על כל אחת ואחת (של ברכות השחר) בשעתה, ולפי שאין הידים נקיות תקנו לסדרן בביהכ"נ, וגם מפני שרבים מעמי הארצות שאין יודעים אותן תקנו שיסדרום בביהכ"נ ויענו אמן אחריהם ויצאו ידי חובתן, **אבל ודאי חובה הוא על כל יחיד ויחיד לברך אותן**, דתניא היה ר"מ אומר

מאה ברכות חייב אדם לברך בכל יום וסמכוה על דרש הפסוקים. והשיב רב נטרונאי ריש מתיבתא דמתא מחסיא דהע"ה תקן מאה ברכות דכתיב (שמואל ב כג) הוקם על ע"ל בגימ' ק' הוי, כי בכל יום היו מתים ק' נפשות מישראל ולא היו יודעין על מה היו מתים, עד שחקר והבין ברוח הקודש, ותקן להם לישראל ק' ברכות. וע"כ תקנו חכמים ז"ל אלו הברכות סדר העולם והנהגתו להשלים ק' ברכות בכל יום.

וכתב על זה הב"ח שכוונתו במה שכתב אבל ודאי חובה וכו'. כלומר לא יסמוך כל אדם על עניית אמן, ושלא יברך בעצמו אעפ"י שהוא בקי בהן, דפשיטא דחובה היא על כל יחיד ויחיד וכו'. והביא מה שהשיב רב נטרונאי וכו' להורות שיהיו נוהרין לברך אותם ולא יסמכו על עניית אמן, כי איכא סכנת מיתת מאה ישראל בכל יום כמו שהיה קודם שתקן דוד מאה ברכות אלו, דלא מהני עניית אמן אלא לעמי הארץ שאינן יודעין לברך אבל היודע צריך לברך.

[דרך אגב רואין מהב"ח דבר נורא שהסכנה שהיה בימי דוד עדיין קיים היום, ורק ע"י אמירת מאה ברכות אנחנו ניצולים].

ועי' בהליכות שלמה (שם) שאפילו לפי הב"ח שאינו יוצא מאה ברכות ע"י שומע כעונה, זה רק לגבי ברכת השחר היות והם ברכות שניתקנו להודות להשם על כל הטוב שגמלנו, לכן יש ענין מיוחד לאמר אותם בעצמו ולא לסמוך על שומע כעונה. אבל בשאר ברכות שאדרבה יש ענין של ברוב עם הדרת מלך, שכולם יצאו ידי חובתם ביחד, אז בוודאי יוצא ידי חובתו של מאה ע"י שומע כעונה לכתחילה.

ברכת התורה והפטורה

הזכרנו דברי השב"ל שיכול להשלים מה שחסר לו במאה ברכות ע"י שיכוון בשעת קריאת התורה לצאת בברכותיו, וכן בברכות של הפטורה. וכ"כ הרא"ש (ברכות פ"ט סי' כד) וז"ל וגם יכוין אדם בשבתות וימים טובים לברכת הקורא בתורה והמפטיר ויענה אמן, ויעלו לו להשלים מנין ברכות. וכ"כ הב"י (סי' מז) בשם הגהת מיימונית בשם רא"ם. וכן נפסק להלכה (או"ח רפד, ג).

עניית אמן בלי שמיעת הברכה

ועי"ש בב"י שכתב חידוש נפלא, שאע"פ שמדברי ההגהות מיימוני משמע דדוקא כששומעין אותן ועונין אחריהם אמן, אבל לי נראה דאפילו אם אומרים אותם בלחש, כיון שהשומעים יודעים איזו ברכה הוא מברך, ומכוונים לצאת בה ידי חובתם ועונין אחריה יוצאים, כדאמרינן בפרק החליל (סוכה נא, ב) שבבית הכנסת של אלכסנדריא היו מניפין בסודרין, להודיע שסיים שליח צבור הברכה ויענו אמן, אלמא שהיו עונים אמן אע"פ שלא שמעו הברכה, דכיון שידועין איזו ברכה סיים די בכך, וכמו שכתב רבינו (סימן קכ"ד) וכיון שיכול לענות אמן אע"פ שלא שמע, משמע דהכי נמי נפיק ידי חובת אותה ברכה בכך. אבל עי' במג"א שחולק על הב"י וס"ל שאינו יוצא אא"כ שמע הברכה מפי המברך.

ברכת התורה חיוב של העולה או של הציבור

ויש להעיר שלכאורה מי ששמע ברכה שאינו מחויב בו וענה אמן, אינו יכול להשלים לו למאה ברכות, א"כ כאן הרי אין החיוב לברך חל אלא על העולה לתורה, א"כ איך השומעין יכולים לצאת ידי חובת מאה ברכות בעניית אמן על ברכותם.

שו"מ בשו"ת מבי"ט (א, קיז) שדן בזה, וכתב שאין תשלום מאה ברכות אלא בברכה עצמה, או בעניית אמן על ברכה שחייב בה ושומעה מפי שחייב בה, שהרי אמרו בהשלמת ק' ברכות בשבת ויו"ט דממלי להו במיני אספרמקי, ולא אמרו שיענה אמן אחר מי שמברך ברכה שכבר יצא הוא ידי חובתה, ושישכים בשבת וישמע ברכה שמברך כל א' וא' ויענה אמן. ועי"ש שמתקשה בזה שכתבו קצת מן המפרשים, דברכות שמברכים הקוראים בתורה וברכות המפטיר עולים לשומעיהם לחשבון, ות"י דהיינו משום דתקנת מרע"ה היא לקרות בתורה צבור וכל הציבור חייבים בזה ובהפטורה ג"כ, ובברכה שמברך העולה לקרות בתורה והמפטיר יוצאים כל הציבור ידי חובתן בתקנות אלו, והוה ליה כאילו כל א' ברך ולכן עולים לחשבון. אבל לכאורה זה תלוי האם החיוב הוא קריאה או שמיעה ואכמ"ל.

ועי' בהגהת הגרע"א (או"ח רפד, ג) שהמחבר כתב שצריך לכוין לברכות הקוראים בתורה ולברכות המפטיר ויענה

אחריהם אמן, ויעלו לו להשלים מנין מאה ברכות שחיסר מנינם בשבת, והעיר הגרע"א למה צריך לענות אמן הרי קיי"ל שומע כעונה, ותי' דלא שייך לומר שומע כעונה דהא לא קרא בתורה, ולכן לא שייך לומר שהוא כמברך רק ע"י עניית אמן, דגדול העונה אמן יותר מהמברך, וממילא עולה לו למאה ברכות. משמע דלא כדברי מבי"ט אלא אפילו אם אינו מחויב בהברכה אם ענה אמן שפיר יכול להשלימו למאה ברכות. ולפי"ז לכאורה גם ע"י עניית אמן לחזרת הש"ץ יכול להשלים למאה ברכות, ועי' לקמן בסמוך מש"כ בזה.

חזרת הש"ץ

ועי' במג"א (מו, ח) שמביא מה שכתב הב"י דבשבת אנו מוסיפין ברכת מעין ז', ותמה עליו דא"כ נחשב כל חזרת הש"ץ של ג' תפילות, ותי' המג"א דשאני ברכת מעין ז' הדיחיד לא אמרה. ועי' במשנ"ב (ס"ק יד) שאפשר דיוצא ע"פ הדחק במה שמכוין לשמוע חזרת הש"ץ.

פעם ראיתי בספר אשל אברהם (בוטשאש) שמי שמתפלל שמו"ע בשעה שהש"ץ חוזר על התפילה, מקרי תפילה בציבור. ועי"ש שמסביר שהיות וכולם יוצאים בחזרת הש"ץ (אע"פ שכבר התפללו!) א"כ הוי כאילו יש עשרה שמתפללים. א"כ לדבריו שפיר יכול להשלים המאה ברכות ע"י ששומע חזרת הש"ץ.

אין כאלוקינו

הפוסקים דנים מה אפשר לעשות בשבת כדי להשלים המנין של מאה ברכות. בספר מהרי"ל (הלכות יום כיפור אות כד) הביא שנסאל למהרי" סג"ל מפני מה אין אומרים אין כאלוקינו ביום הכפורים כמו בשאר יום טוב, והשיב **דעיקר טעמא של אין כאלוקינו משום מאה ברכות דחייבים לומר בכל יום**, ובשבתות וביו"ט אין אומרים רק ז' של י"ח תפלה, ונתייחדו באין כאלוקינו י"ב אמן, 'אין' מ'י' 'נ'ודה כל אחד ד' פעמים, ואח"כ ברוך אלוקינו וכו' ד' פעמים, ואתה הוא אלוקינו וכו' ד' פעמים, והוי כאילו אמר ברוך אתה 'אל' מלך' נאמן י"ב פעמים, ואינך ז' הרי י"ח ברכות, וכן הוא במחזור ויטרי. אכן ביו"כ אומר בלא"ה אהללך בקול רם, ובו איתקנו י"ח ברכות.

ברכה שאינה צריכה

כתב הרמב"ם (תפילה ז, טו) בשבתות וימים טובים שהתפלה שבע ברכות, וכן אם לא נתחייב בשאר הימים בכל הברכות האלו, כגון שלא ישן כל הלילה ולא התיר חגורו ולא נכנס לבית הכסא וכיוצא באלו, צריך להשלים מאה ברכות מן הפירות. ובהלכה טז כתב, כיצד אוכל מעט ירק ומברך לפניו ולאחריו, וחוזר ואוכל מעט מפרי זה ומברך לפניו ולאחריו, ומונה כל הברכות עד שמשלים מאה בכל יום.

וכבר העיר הלחם משנה שמסתימת לשון הרמב"ם משמע דהכי קאמר שיאכל תחלה מעט מן הפרי ויברך ברכה אחרונה, ואח"כ מאותו הפרי עצמו יאכל מעט, וקשה שהרי אסור לגרום ברכה שאינה צריכה, אע"פ שאין כאן שאלה של ברכה לבטלה, שהרי בירך ברכת המזון ואם רוצה לאכול שוב חייב לברך, אבל יש כאן משום ברכה שאינה צריכה. ותי' הלח"מ שהרמב"ם ודאי לא קאמר אלא שאם אכל ירק ולא היה בדעתו לאכול יותר בעת ההיא, כשיעבור אותו העת צריך שיחזור ויאכל מאותו פרי כדי להשלים, והשתא לא הוי גורם בברכות, שכשאכל בתחלה ויברך לבסוף לא היה בדעתו לאכול יותר.

אבל אין זה דעת כל הפוסקים, דהנה השו"ע (או"ח סימן רטו) פסק שכל המברך ברכה שאינה צריכה, הרי זה נושא שם שמים לשוא, והרי הוא כנשבע לשוא ואסור לענות אחריו אמן. המג"א (סק"ו) מרבה להוכיח שלא לבד שאסור לברך ברכה לבטלה, אלא שאסור ג"כ לברך ברכה שאינה צריכה, היינו היכא שהאפשרות בידו למעט בברכות, חייב לעשות כן. עי"ש שהוכיח ממס' יומא (ע, א) שלפי ר"ל הכהן גדול קורא מחומש במדבר בע"פ, משום שאם יוציא עוד ס"ת יצטרך לברך עליו, אע"פ שבוודאי אינו ברכה לבטלה, אלא שיש עצה בלי זה, והוי גורם ברכה שאינה צריכה.

אח"כ מביא דברי השל"ה הק' (מסכת שבת פרק נר מצוה) וז"ל כתבו הפוסקים (טוש"ע מו, ג ורצ, א) שחייב אדם לברך מאה ברכות בכל יום, ובשבתות וימים טובים שאין בהם כל כך ברכות, משלים אותן במיני פירות, כן פשוט במנחות (מג, ב). ומפני זה הטעם אומר אני, כי טוב הוא שכשיבואו פירות בשבת בתוך הסעודה, שיאחר לאכול מהם עד אחר ברכת המזון, כי ישתכר בזה ברכה אחרונה. אבל בחול לא יעשה כן, משום ברכה שאינה צריכה, וקל להבין. היינו שכדי להשלים מאה ברכות, לא מקרי "אינה צריכה" דצריכה וצריכה היא.

והקשה עליו המג"א דהא הגמרא (יומא ע, א) ביום כיפור מיירי, וחסר ממנין מאה ברכות, (אז למה אסור להוציא עוד ספר תורה ויחזור ויברך). ועוד הק' המג"א שבתוס' (שבת קי"ח) כתבו דאסור לחלק סעודת שחרית לשנים, כדי לקיים ג' סעודות משום דגורם ברכה שאינה צריכה, ואף דלא קי"ל הכי היינו משום סעודה ג', אבל משום ק' ברכות אסור להוסיף.

וצ"ע למה כדי לקיים מצות סעודה שלישית מקרי "צריכא", ואילו לקיים מצות אמירת מאה ברכות לא מקרי "צריכא".

אבל כתב המג"א עפ"י דברי הר"מ גלאנטי (סי' ל"ח) שיכול לצוות לבני ביתו שלא להביא כל הפירות לפניו בבת אחת.

סיפור של הגרי"ז

שמעתי פעם סיפור שהגרי"ז התאכסן אצל מישהוא לשבת, ובשבת אחרי הצהרים ביקש מבעה"ב בננה ותפוח עץ, אחרי השבת החזיר לו הבננה. כשנשאל על הנהגותיו המוזר, ענה ואמר שכפי החשבון של מאה ברכות היה חסר לו ג' ברכות, ולכן ביקש שני דברים שברכותיהן הראשון שונות, ועי"ז יברך ג' ברכות, בורא פרי העץ, בורא פרי האדמה, ובורא נפשות. לבסוף היה צריך לנקביו ובירך אשר יצר, וממילא היה חסר רק ב' ברכות, לכן החזיר הבננה. **יש מברכים כדי שיוכלו לאכול, ויש אוכלים כדי שיוכלו לברך.**